

KİNDÎ'DE HULFÎ KIYAS/ İMKÂNSIZ İNDİRGE ME'NİN KULLANIMI USE OF IMPOSSIBILITY REDUCTION IN AL- KİNDÎ

ÖMER FARUK ERDOĞAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ İSLÂMÎ İLİMLER FAK.



ABSTRACT

This study examines how al-Kindî explains how the universe and whoever in it have a limited existence, and what is made to exist cannot be the cause of itself, and how he employs the impossibility reduction method in order to prove the reality of the Unique Creator. Al-Kindî felt the need to defend the religion with the discipline of philosophy as a necessity for the period he lived, and this was accomplished by a method that can be summarized as metaphysics from physics, logic and mathematics. In this context, this method of al-Kindî shows the aims to reach the knowledge of the invisible from the knowledge of the visible, as well as the realization of the reality of the Creator from the knowledge of the existence. In this respect, the ultimate goal for al-Kindî is to reach the knowledge of God and of Him whom he has defined as the Unique Creator. The most accurate source of information in this regard is the holy words of Allah. Philosophy is a companion of religion and his deputy, as long as it can explain knowledge of the inspiration/the holy words of God.

Key words: al-Kindî, Impossibility Reduction, Universe, Infinity, Unique Creator.

ÖZ

Bu çalışma Kindî'nin âlem ve ona yüklem olanların sonluluğu, varlığa getirilmiş bir şeyin kendi kendisinin sebebi olamayacağı, Gerçek Bir'in hakikatinin ispatı gibi konularda hulfî kıyas/muhale irca yöntemini nasıl ve ne boyutta kullandığını ele almaktadır. Kindî, yaşadığı dönemin bir gereği olarak felsefe elbisesi ile dini müdafaa etme ihtiyacı hissetmiş, bunu da fizik, mantık ve matematikten yola çıkarak metafiziğe ulaşmak şeklinde özetlenebilecek bir hareket alanı ile gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda Kindî'nin bu yöntemi, görünenin bilgisinden görünmeyen bilgisine ulaşmayı hedeflediği gibi, var olanın bilgisinden hareketle varlığa getirenin hakikatini idrak etmeyi de göstermektedir. Bu bakımdan Kindî için en nihai gaye Hakiki/Gerçek Bir olarak tanımladığı Allah'a ve O'nun bilgisine ulaşmaktır. Bu konuda en kesin bilgi kaynağı vahiydir. Felsefe, vahyin bilgisini izah edebildiği sürece dinin yol arkadaşı ve onun yardımcısıdır.

Anahtar Kelimeler: Kindî, Hulfî Kıyas, Âlem, Sonsuzluk, Gerçek Bir.

Giriş

İlk İslâm filozofu künyeli Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk el-Kindî (ö. 252/866 [?]), yaşadığı dönemin karmaşası içinde birçok sorunun çözümüyle ilgilenmiş, yer yer Mu'tezili olmakla suçlanmış, varlıklı bir hayatın sürgünle biten bir döneminin neticesinde birbirinden farklı konularda yaptığı çalışmalarla özgün bir düşünce sistemi kurabilmiş ender bir şahsiyettir. Kindî'yi Mu'tezile'ye ait görüşlerden, daha doğrusu topyekûn bir kelâmî sistemden ayıran temel fark, onun düşünce sistematiğinde burhânın cedelin yerine tercih edilmesidir.¹ Kindî hulfî kıyas/imkânsızla indirgemeyi, mantık ilminde beş sanatın en geçerlisi olan burhâna ulaşmada bir yöntem olarak kullanmaktadır. O, özellikle İlk Felsefe Üzerine adlı eserinde âlemin sonsuzluğunun imkansızlığını, bir şeyin varlık sebebinin kendisi olamayacağı ve Gerçek Bir'in mecazî birlerden soyutlanması gibi meseleleri mantık, matematik² ve metafizik deliller kullanarak ispatlamaya çalışmıştır. Kindî'nin felsefesinde metafizik önemli olmakla birlikte o, metafizik kavramları ve problemleri açıklamada ve çözümede, fizik kavramları ve daha çok da matematiksel ispat yöntemlerini kullanmıştır.³ Kindî, âlemin sonsuzluğunun imkânsızlığı meselesinde de, buradan hareket etmiş ve burhânî deliller olduğunu iddia ettiği bazı aksi-

¹ Fazlur Rahman bu farkı Mu'tezile'nin kelâmî meselelerle sınırlı bir perspektif çizmesinin yanında, özgür irade sorunuyla felsefî bir bakış açısıyla ilgilenmediklerine bağlamaktadır. Fazlur Rahman, İslâm Felsefesi ve Problemleri, çev. Ömer Ali Yıldırım ve Mehmet Ata Az (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 61.

² Kindî matematik ilmi ile sayı, harmoni, geometri ve astronomi ilimlerini kasteder; bunların başı sayı ilmi yani aritmetiktir. Çünkü eğer sayı olmasaydı hiçbir şey olmazdı. Macit Fahri, İslâm Felsefesi Tarihi, çev. Kasım Turhan (Ankara: Birleşik Yayınları, 2000), 130.

³ Mehmet Bayrakdar, İslâm Felsefesine Giriş (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 162-163.

yomlar yazmış/aktarmıştır. Bu aksiyomların ne kadar tutarlı ve geçerli olduğu tartışması bir tarafa, asıl odaklanılması gereken şey, onun din-felsefe uzlaşısı bağlamında, dinin inanç ilkelerine mantık ve matematik temelinden hareketle metafizik bir ispat getirme konusunda ortaya koyduğu gayrettir.

Kindî'nin böyle bir yönteme başvurmasında bazı etkenler ve gayeler vardır. Bir kere Kindî, metafiziğe bir geçiş olarak gördüğü tabiat bilimleri ve matematikle uğraşmış bir filozoftur. Bu ilimlerde tecrübe ve deneye önem vermiştir. Kindî'yi bu tür bir yöntem kullanmaya iten başka bir etken ise şüphesiz Kur'ân-ı Kerim'dir. Çünkü Kur'ân insanları, Allah'ın varlığı ve birliğini anlamaları için, çoğu kez anlaşılmayan metafizik düşüncelerle uğraşmaktan ziyade fizik âlemin unsurları üzerinden hakikati anlamaya davet etmektedir.⁴ Kindî bu uğraşısı ile sadece kendi dönemine ait düşünce sisteminde değil, kendinden sonra düşünce üreten İslâm filozoflarının üzerinde de önemli bir tesir bırakmıştır.

Kindî için böyle bir çerçeve çizdikten sonra onun hulfî kıyas yöntemiyle irdelediği meselelerde ne kadar gayretli olduğunu makalenin seyri dâhilinde tartışmaya geçebiliriz.

A. Hulfî Kıyas/İmkânsız İndirgeme Yöntemi ve Kindî'de Kullanımı

Hulfî kıyas, muhâle/abese irca⁵ kapsamında kabul edilen ya da imkânsız indirgemek olarak da isimlendirilen önemli bir çürütme yöntemidir.⁶ Bu yöntem, iki önermeden birinin doğruluğunu, diğerinin yanlışlığının kanıt-

⁴ Bayrakdar, *İslâm Felsefesine Giriş*, 163.

⁵ Abese irca/*Reductio absurdum* yöntemi, Hulfî kıyas açısından öncüllerin ve sonucun akıl için saçma görülmesiyle ilgilidir. Özellikle, Ortaçağ Batı felsefesinde Tertillianus'un "inanyorum, o halde saçmadır" ifadesi ile şöhret bulan, temel tartışma metodlarından birisini oluşturmaktadır. Hulfî kıyas aslında tam da bu durumun tersini yani insan aklının saçmalığı kabullenememesini ispatlar. Hulfî kıyasta kanıtlanmak istenen iddia, argümanın dayandığı çelişik önermelerin yanlış olması zorunluluğudur. *Reductio absurdum*da da yanlış sonucun sadece yanlışlığı değil, ayrıca saçmalığı da vurgulanmaktadır. Mantık açısından saçmalığa indirgenenin doğru olarak kabule zorlanması problem oluşturur. Saçma bir önerme ya da kıyasın çelişigi gölge gibi asıla işaret eder haldedir. Hulfî kıyas da amaç yanlışlama ile doğru sonuca ulaşmak olduğundan, onunla ulaşılan sonucun doğru kabul edilemez oluşuyla, onun da çelişigi olan diğer önermenin doğruluğu ortaya çıkar. Böylece, bunun bilgi doğruluğu, tutarlılığı, geçerliliği ve gerçekliği ispatlanmış olur. Bk. Aristoteles, *Organon Topikler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir (İstanbul: Milli Eğitim Vakfı Yayınları, 1952), 182; İ. Latif Hacibenlioğlu v.dğr., "İslâm Mantıkçılarına Göre Hulfî Kıyasın Bilgi Değeri ve Denetlenmesi", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 16 (2013): 55; Enver Uysal, "İlk İslâm Filozofu: Kindî", *İslâm Felsefesi Tarihi* içinde, edt. Bayram Ali Çetinkaya (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 111.

⁶ Aristoteles, *Organon IV İkinci Analitikler*; çev. Hamdi Ragıp Atademir (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951), 41-44.

lanması suretiyle ortaya koymaktır. Çelişik önermenin yanlışlığı kanıtlanırken akla gelebilecek bütün iddia ve ihtimaller tüketilinceye kadar işleme devam edilir.⁷ Mantık bilminde bu kıyas, *reductio ad absurdum* ya da *indirect syllogism* hatta *petitio principa* (*begging the question*), *contrary argument* ve *argument from ignorance* gibi farklı vurgular ve kullanımlarla da ilişkilendirilebilecek kavramlarla anlatılmaktadır.⁸ Türkçe kullanımında ise *hulfi kıyas*, kıyas-ı hulfi, *imkânsıza indirgeme*, *abese irca/saçmalığa indirgeme* veya *olmayana ergi*, *dolaylı ispat*, *ters kıyas*, *karşılıklı kıyas* gibi kavramlarla karşılanmıştır.⁹ Hulfi kıyasın yapılabilmesi için en az iki tarafın bulunması, argümanın çelişğinin alınabilmesinin temel şartıdır.¹⁰ Bu açıdan bu yöntem temelde aklın ilkelerinden özdeşlik ve çelişmezliği kullanır.¹¹ Ali Sedâd (ö. 1900) *Mizânu'l-ukûl* kitabının *Port Royal Mantıkçıla-*

⁷ Fârâbî, “Kıyasu’s-Sağîr”, *Fârâbî’nin Bazı Mantık Eserleri* içinde, çev. Mübahat Türker Küyel (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1990), 72; İbn Sînâ, *el-İşârât ve ’l-tenbihât*, çev. Ali Durusoy v.dğr. (İstanbul: Litera Yayınları, 2005), 69; Tehanevi, *Keşşafü Istulâhâtü'l-Fünun*, (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), 1: 760-761; Necati Öner, *Klasik Mantık* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1991), 143; Mahmut Kaya, “Kindî: İslâm Dünyasının Felsefe İle Tanışması”, *İslâm Felsefesi Tarih ve Problemler* içinde, edt. M. Cüneyt Kaya (İstanbul: İsam Yayınları, 2014), 99.

⁸ Öner, *Klasik Mantık*, 143-144. Hulfi kıyasın çelişik önermelerle denetlenmesi için bk. Hacibenlioğlu v.dğr., “İslâm Mantıkçılarına Göre Hulfi Kıyasın Bilgi Değeri ve Denetlenmesi”, 52-53, 56-57.

⁹ Teo Grünberg v.dğr., *Mantık Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Metu Press, 2003), 107; Cafer Sadık Yaran, *İnformel Mantığa Giriş*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 106; İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, (Ankara: Elis Yayınları, 2012), 174.

¹⁰ Hamdî Rakıp Atademir, *Aristo’nun Mantık ve İlim Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974), 91; Hacibenlioğlu v.dğr., “İslâm Mantıkçılarına Göre Hulfi Kıyasın Bilgi Değeri ve Denetlenmesi”, 44.

¹¹ Özdeşlik İlkesi: Bu ilke düşüncenin kendi kendisine uygun olduğunu anlatır. Her x için x koşulunu yerine getiren izergedir. Bir şey kendi kendisinin aynısıdır veya bir şey ne ise odur. Her var olan kendisiyle özdeşdir. A, A’dır. A aynı zamanda B olamaz. Bir önerme doğru ise doğrudur. Bir önermenin doğruluğu yine kendisinin doğruluğu ile belirlenir. Kapalı kapı aynı zamanda açık olamaz. Özdeşlik ilkesi eşitlik ve benzerlikten farklıdır. Özdeşliğin doğruluğu yine kendisinden bilinir. ‘Bekâr evlenmemiş kişidir.’ Totolojik önermesinin doğruluğu bekâr ile evli olmayan kişinin aynı anlama gelmesinden dolayı özdeşlik ile açıklanabilir. Bu ilke yeni bir bilgi ortaya koymaz. Fakat doğru akıl yürütmeler için en temel ilkedir. Çünkü bir akıl yürütmenin başında bir terime verilen anlam ne ise o akıl yürütme boyunca o terim hep aynı anlamı taşımaktadır. Bk. Grünberg v.dğr., *Mantık Terimleri Sözlüğü*, 23-24; Nurettin Topçu, *Mantık* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2006), 10; Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1999), 67; Öner, *Klasik Mantık*, 3; A. Kadir Çüçen, *Klasik Mantık* (Bursa: Asa Yayınları, 2004), 23-24; İsmail Köz, *Mantık Felsefesi*, (Ankara: Elis Yayınları, 2003), 20; Aytakin Özel, “Klasik Sembolik Mantık”, *Mantık* içinde, edt. İsmail Köz (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 356-357.

Çelişmezlik İlkesi: Hiçbir önermenin aynı zamanda hem doğru hem de yanlış olama-

rının *Euclides'e Karşı Dermeyân Eyledikleri İtirâzın Reddi* adlı bölümünde “davayı nakîzin ibdâl etmek suretiyle kullanılan isbât metodunun (hulfî kıyas) her ilimde kullanıldığını ve pek çok hakikati kolaylıkla ortaya çıkardığını” ifade etmektedir.¹²

Bu yöntemi kullanan Kindî'ye göre bilgi, nefsin özdeşlik ilkesini kullanarak şeyleri tümel bilgi kapsamına almasıdır. Duymak bilmek değildir ama bilmek için duymak gereklidir. Duyulara konu olan tek tek şeyler, tümeler veya ikinci cevherlerle bilinir. Tümeler ise özdeşlik ilkesi ile elde edilir.¹³ Kindî bu yöntemi bir şeyin sebebinin yine kendisi olamayacağından âlemin sonluluğunun ispatına kadar çeşitli alanlarda kullanmıştır. Bu bakımdan bu çalışma, Kindî'de hulfî kıyasın uygulandığı bölümleri inceleyecek ve bunların felsefi anlamdaki değerini tartışacaktır. Şimdi Kindî'nin bu yöntemi kullanarak tartışmaya açtığı konulardan önemli gördüklerimizi başlıklar halinde sunabiliriz.

A.1. Felsefeye Karşı Olanların Delillerinin Tutarsızlığı

Kindî, genel düşünce sistemi içerisinde felsefeye karşı olanların fikirlerini yine onların felsefe yapmaları üzerinden çürütmektedir. Bunu, onların felsefeye karşı olmalarından hareketle değil, felsefeyi kullanmalarından

yacağını söyleyen mantık ilkesi. Düşünce yasası olarak Platon'un 'Devlet'te öne sürdüğü ve Aristoteles'in benimsediği geleneksel düşünce yasası. Platon'un dile getirdiği şekliyle çelişmezlik ilkesi bir şeyin aynı parçasında, aynı zamanda ve aynı bakımdan çelişkilik özelliklerin bulunamayacağını söyler. Yani bir şey aynı zamanda ve aynı yerde hem kendi hem de kendisinden başka bir şey olamaz. A aynı zamanda B olamaz. Ya da özdeşlik ilkesiyle bağlantısından yola çıkarak açıklayacak olursak A, A olmayan değildir. Bir yargı aynı zamanda hem evetleyici hem de değilleyici olamaz. Kapalı kapı aynı zamanda açık olamaz. Çelişmelik ilkesi özdeşlik ilkesini temel alarak türemiş gözükse de aslında o düşüncenin kendisiyle aynı olmasının bir adım ileri götürülmesidir. Çelişmezlik ilkesi ile akıl yürütmenin evreni A'ları ve değil A'ları kapsadığı için akıl yürütme evreni sınırlılıktan çıkıp bir anda sonsuz alanı kapsamaya başlar. Bk. Grünberg v.dğr., *Mantık Terimleri Sözlüğü*, 101; Topçu, *Mantık*, 10; Öner, *Klasik Mantık*, 3; Çüçen, *Klasik Mantık*, 25-27; Köz, *Mantık Felsefesi*, 20; Özel, “Klasik Sembolik Mantık”, 357.

¹² Bu durumun kıyas şekli “bir şey kendini yoktan var edemez” hükmünün ispatı üzerinden Sedâd'a göre şöyle yapılır: *Eğer bu doğru olmazsa zıddı olur yani bir şey kendini yoktan var eder. Eğer bir şey kendini yoktan var etse evvelce yok iken var olması lazım gelir. O halde ispatını istediğimiz mesele doğru olmazsa bir şey yok iken var olması gerekir. Bu sonucu şartlı öncül yaparak tâlisinin nakîzini istisna edersek, şöyle bir kıyas elde edilir: İspatını istediğimiz mesele doğru olmazsa bir şey yok iken var olması gerekir. Bir şeyin yokken var olması batıldır. Öyleyse ispatını istediğimiz mesele doğrudur.* Ali Sedâd, *Mîzânu'l-ukûl*, çev. İbrahim Çapak v.dğr. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 26, 377-378.

¹³ Ali Durusoy, *Mantık İlmine Giriş* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 22,28.

hareketle yapmaktadır. Bu durum doğal olarak imkânsıza indirgemenin basit bir izdüşümüdür.¹⁴ Ona göre bu zümre felsefeye karşı ancak iki reaksiyon geliştirebilir. Bunlardan ilki, onlar felsefe yapmanın gerekli olduğunu söyleyebilirler. Eğer gerekli derlerse bu gereği yerine getirmeleri icap eder. Ya da felsefe yapmanın gereksiz olduğunu söyleyeceklerdir. Eğer gereksiz derlerse bunun sebebini ortaya koyup ispat etmeleri gerekir. Oysa sebep gösterme ve ispat etme varlığın hakikatini araştırmaktır. Bu durumda kendi mantıklarına göre onların da felsefe yapmaları gerekir.¹⁵

Kindî buradaki akıl yürütmesini, aklın ilkelerinden özdeşlik ve çelişmezliğe göre temellendirmiş ve hulfî kıyas kullanmıştır. Bir şey ne ise kendisinin aynıdır (A, A'dır) şeklinde özetleyebileceğimiz özdeşlik ilkesi felsefeye karşı olanların yaptığı şeyin aslında felsefe olduğunun gerçekliğinde karşımıza çıkmaktadır. Bir şeyin ne olduğunun o olmayan şeylerin o olmadığından hareketle ispat edilmesi (A, A olmayan değildir) şeklinde özetlenebilecek çelişmezlik ilkesinin karşılığı ise, felsefeye karşı olanların, bu ilme karşı olmaktan hareket ederek, istemeseler de felsefenin gerekliliğini zorunlu hale dönüştürmelerinde karşımıza çıkmaktadır.

A.2. Âlemin Sonsuzluğuna Dair Akıl Yürütmenin İmkânsızlığı

Kindî, âlemin sonlu olduğunu ispatlarken de hulfî kıyası kullanmıştır. O, bunu yaparken öncelikle sonsuzluğu çağrıştıran bazı kavramları, sonsuz olmalarının imkânsızlığına öteleyerek bütün mümkünleri çürütmüş ve buradan hareketle âlemin sonlu olduğu kanısına ulaşmıştır.¹⁶ Âlemin sonluluğuna ilişkin eski çağlardan bu yana çeşitli aksiyomlar dile getirilmiş, bunlar üzerinden gerekli ispatlar yapılmaya çalışılmıştır. Bu aksiyomları gerçeği öğrenmede bir vasıta olarak gören Kindî'nin yöntemi çeşitli sebepler doğrultusunda eleştirilebilecekken, bu tartışmaya çok girmeden onun aksiyomlarını yazarak, bunlar üzerinden kullandığı imkânsıza indirgeme yönteminin nasıl sonuç verdiğine bakalım.

a. Miktarca biri diğerinden büyük olmayan her cisim birbirine eşittir.

b. Eşitlik, cismin sınırları arasındaki boyutların bilfiil ve bilkuvve eşit olmasıdır.

c. Sonlu olan bir şey sonsuz olamaz.

¹⁴ Kindî'nin buradaki reaksiyonunun sebebi sadece felsefenin değil mantık ilminin de küfür gerekçesi ile inkârında aranabilir. İsmail Hakkı bu durumu açıklarken, Gazzâlî'ye kadar mantık ilminin bir küfür olarak addedildiğini, ondan sonra ise farz-ı kifâye hükmünde tutulduğunu belirtmiştir. Bk. İsmail Hakkı İzmirli, *Felsefe Derleri* (İstanbul: Hukuk Matbaası, 1914); Öner, *Klasik Mantık*, 9.

¹⁵ Ebû Ya'kûb el-Kindî, "İlk Felsefe Üzerine", *Kindî Felsefi Risâleler* içinde, çev. Mahmut Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2002), 142-143.

¹⁶ Kindî, "Âlemin Sonluluğu Üzerine", *Kindî Felsefi Risâleler* içinde, çev. Mahmut Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2002), 199.

d. Eşit olan her cisimden birinin miktarı arttırılınca hem önceki durumundan hem de öteki eşitlerinden daha büyük olur.

e. Miktarları sonlu olan her iki cisim birleştirilince bu birleşim de sonlu olur. Miktarı ve konumu olan her cisim için bu bir zorunluluktur.

f. Aynı cinsten olan iki şeyin küçüğü büyüğünü veya onun bir kısmını oluşturur.¹⁷

Kindî, bu aksiyomları Ahmed bin Muhammed el-Horasânî [öğrencisi Ahmed bin Tayyib es-Serahsî (ö. 899)]'ye yazdığı *Âlemin Sonluluğu Üzerine* adlı eserinde dörde indirlemiştir.¹⁸ Aksiyomların sayısı azalmasına rağmen ispat şekli Kindî'ye göre daha geçerli bir yöntem olan matematik ilminin öncülleri ile yapılmaktadır. O, burada aksiyomların geçerliliğini; A, B, C gibi niceliklerin büyüklüğü, küçüklüğü ve eşitliği üzerinden, âlemin sonsuz olmasının imkânsızlığına dayanarak matematiksel bir delillendirme neticesinde çözümlenmek istemiştir. Kindî'nin bu eserindeki çözümlenmesi, kendi sisteminin argümanları açısından İlk Felsefe Üzerine'deki çözümlenmeden daha başarılıdır. Bu kanaatle beraber şu eksikliği de belirtmek gerekir ki, Kindî'nin felsefesinin önemli bir göstergesi mantıktan matematiğe, matematikten de metafiziğe geçiş burada uygulanmamıştır. Bu kanaat, ancak onun belli konularda yazdığı eserlerin bütüncül hale getirilip değerlendirilmesiyle ortaya çıkabilmektedir.

Kindî, âlemin sonluluğu konusunda, İlk Felsefe Üzerine eserindeki bazı konuların özeti içeren bir eser daha yazmıştır. *Sonsuzluk Üzerine*¹⁹ adlı risalede o; âlemin sonlu olduğunu zaman, hareket, cisim gibi niceliklerin sonluluğu ile ilişki kurarak tartışmaktadır. Bu risale, tıpkı İlk Felsefe Üzerine de olduğu gibi meselenin metafiziksel irtibatını kurmaya özen göstermiştir. O, burada âlemin sonluluğuna dair aksiyomları dört başlık altında değerlendirmiştir.²⁰ Aksiyomlar her üç eserde de aşağı yukarı aynı konuyu

¹⁷ Kindî, "İlk Felsefe Üzerine", 149; "Sonsuzluk Üzerine", *Kindî Felsefî Risâleler* içinde, çev. Mahmut Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2002), 203; "Allah'ın Birliği ve Âlemin Sonluluğu Üzerine", *Kindî Felsefî Risâleler* içinde, çev. Mahmut Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2002), 208.

¹⁸ 1. Miktarları eşitliği, 2. Eşit niceliklerdeki arttırma ya da eksiltme, 3. Biri ötekenden küçük olan niceliklerin sonsuz olmasının imkânsızlığı ve 4. Aynı cinsten niceliklerin birinin sonlu olmasıyla hepsinin sonlu olması. Bk. Kindî, "Âlemin Sonluluğu Üzerine", 200-202.

¹⁹ Risâlenin tam adı; *Sonsuzluğu İmkânsız Olanın Mahiyeti ve Sonsuzluğun Ne Anlama Geldiği Hakkındadır*.

²⁰ 1. Kendisinden bir şey eksilenin her şeyin kalan kısmı önceki durumundan daha azdır. 2. Kendisinde bir şey eksilen her şeye, eksilen kısım iade edilince önceki durumuna döner. 3. Sonlu olan her şey bir araya toplandığında bunların toplamı da sonlu olur. 4. Biri ötekenden daha az olan iki şeyden, daha az olan daha çok olanı veya onun bir kısmını oluşturur. Tamamını oluşturuyorsa bir kısmını da oluşturmuş sayılır. Kindî, "Sonsuzluk Üzerine", 203.

benzer cümlelerle dillendirmekte ve aynı akıl yürütmenin ürünü olarak karşımızda durmaktadır.

Kindî'nin, Öklit (m.ö. 270)'in *Elementler*'inden esinlenerek yazdığı aksiyomları nasıl açıkladığına bakacak olursak, mevzu bahis olan üç eseri bağlamında şu görüntüyle karşılaşırız: O, İlk Felsefe Üzerine'de tartıştığı aksiyomlar genel itibariyle Âlemin Sonluluğu *Üzerine* eserinden farklı bir zeminde delillendirmiştir. Filozof, matematik ilminin fazlasıyla güvenilir olduğunu²¹ lakin somutun/görünenin bilgisini içeren fizik ilminin güvenilirliği konusunda şüpheleri olduğunu söylemektedir.²² Fizik ilmini tâli ilimler kapsamında değerlendiren Kindî'nin *İlk Felsefe Üzerine*'de tartıştığı aksiyomlar daha çok görünenin bilgisini içermektedir. Bunun farkında olduğunu anladığımız Kindî, Âlemin Sonluluğu *Üzerine* adlı eserinde bu durumu şu ifadeleriyle yansıtır: “Bu kitapta vadettiğimiz mesele ile ilgili olarak bunlar sana yeter. İstedim ki önceki yazdıklarımınla birlikte bu kitap tek başına yeterli olsun. Bununla beraber öteki kitaplarımızda bu konuyla ilgili olarak birçok kıyas yaptık ve fiziğe dayalı doğru deliller ortaya koyduk. Bu kitabımızda ise deneye ve akla dayanan ilimler arasında orta bir yerde bulunan matematik yöntemini kullanarak senin yükünü hafifletmek istedik.”²³

Kindî, Öklit'ten taşıdığı ilkelerin genel içeriğine sadık kalmakla birlikte bu aksiyomlarda kendince bir değişiklik yapmaktadır. O, sonludan yola çıkılarak yapılan akıl yürütmeyi sonsuzdan hareketle başlatmaktadır.

1. Eğer sonsuz bir cisim varsa, ondan bir miktar ayrılınca geriye kalanın durumu ne olur?

a. Sonsuz bir cisimden bir parça ayrıldığında geriye kalan sonlu olursa; ayrılan kısım ona ilave edilince ikisinin birleşimi de sonlu olacaktır. Oysa bu birleşim sonsuz kabul edilen cismin ilk halidir. Sonlu olan sonsuz olmayacağına göre bu imkânsızdır.²⁴

b. Sonsuz bir cisimden bir parça ayrıldığında geriye kalan sonsuz olursa; alınan kısım ana gövdeye tekrar ilave edildiğinde bu birleşim, cismin ya önceki durumundan büyük olur ya da ona eşit olur. Ondandır büyük olamaz,

²¹ Bu konuda Ali Sedâd'ın şu ifadeleri Kindî'yi destekler niteliktedir: “Ulum-i riyâziyye her ne kadar itibârât-ı akliyeden gelmiş ise de asla evham ve hayâlât kabilinden olmayıp hakikate muvafık olan itibârât-ı akliyeye nazaran zaruri ve bedihî olan ahkâm-ı külliyyeye müsteniddir. Sedâd, *Mizânu'l-ukûl*, 386.

²² Kindî bu durumu şöyle açıklar: “Biz matematik ve metafizikte burhân, buna mukabil *Fizik*, *Retorik* ve *Tarih* gibi tâli ilimlerde ikna, temsil ve duyu idraki ararız. Yanılmalar farklı konulara yanlış metot uygulamalarının neticesidir.” Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, 146-148; Macit Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, çev. Kasım Turhan (Ankara: Birleşik Yayınları, 2000), 108.

²³ Kindî, “Âlemin Sonluluğu Üzerine”, 202.

²⁴ Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, 149-150 ve 163.

çünkü iki şeyden küçük olanı büyüğün bir parçasıdır. Şayet eşit olduğunu farzederseniz, benzer iki eşitlik, sınırlarının arasındaki boyutları aynı olan demektir. Bu durumda her ikisi de sonlu olmalıdır.²⁵

Özetle Kindî'nin aydınlatmaya çalıştığı tartışmadan şu sonuç çıkmaktadır: Sonsuz olan cisimden bir parça ayırdığımızda bunlardan birisinin sonlu olması diğerini de sonlu yapar. Parça ona eklendiğinde her ikisinde de büyüme ya da küçülmenin olması sonsuz bir cisim için imkânsızdır. Ayrıca sonsuz olan cisimlerde eşitlikten bahsetmek de mümkün değildir. Eşitlik, sınırları belli olan cisimler için geçerlidir.²⁶ Kindî, buradaki akıl yürütmede âlemin sonlu olmasının gerekliliğini sonsuzluğun imkânsızlığını kullanarak göstermekte ve bu konuda akla gelebilecek bütün hipotezleri tüketerek meseleyi imkânsıza indirgemektedir.

A.3. Cismin, Zamanın ve Hareketin Sonsuzluğuna Dair Akıl Yürütmenin İmkânsızlığı

Kindî'ye göre cisim, zaman ve hareket başlangıcı ve sonu olan niceliklerdir.²⁷ O, niceliği tanımlarken şunları söyler: “Biz nicelik dediğimiz zaman üç şeyden birini kastederiz. Ya çizgi gibi sadece boyu olanı, ya yüzey gibi sadece boyu ve eni olanı, ya da cisim gibi boyu, eni ve derinliği bulunan nesneyi kastederiz. Demek istiyorum ki biz, aynı cinsten nicelikler deyimiyle tüm çizgi, yüzey ve cisimleri kast ediyoruz.”²⁸ Bu durumda âlemin kendisine dair, âlemi oluşturan ve ona yüklem olan bütün unsurlar ona göre niceliktir. Her nicelik ise sonludur.²⁹ Bu durumda cisim, zaman ve hareket birbirine bağlı olarak sonlu olmak zorundadır. Zaman başlangıcı olan sonlu bir nicelik olduğu için cisim de sonlu olacaktır. Çünkü zaman, cisim ve hareketten bağımsız olarak var değildir.³⁰ Zaman, hareketin sayı-

²⁵ Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, 150; “Allah’ın Birliği ve Âlemin Sonluluğu Üzerine”, 208.

²⁶ Kindî, “Âlemin Sonluluğu Üzerine”, 200-202.

²⁷ Bu konuda bk. Sedâd, *Mîzânü'l-ukûl*, 359-362.

²⁸ Kindî, “Âlemin Sonluluğu Üzerine”, 200; “Allah’ın Birliği ve Âlemin Sonluluğu Üzerine”, 209.

²⁹ Kindî âlemin bilfiil sonlu olduğunu söylemekle beraber bilkuvve sonsuz olabileceğini iddia etmektedir. Ona göre imkân olarak büyüklüğün bir sonu yoktur. Çünkü âlem daima artık genişlemekte, ulaştığı her büyüklük sınırından daha da büyük olacağını tasavvur etmek mümkündür. Bu bakımdan bilkuvve varlık, imkândan başka bir şey olmadığına göre âlem bilkuvve sonsuzdur. Bilkuvve sonsuza bağlı olan her şeyin de bil kuvve sonsuz olacağı açıktır. Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, 150; “Allah’ın Birliği ve Âlemin Sonluluğu Üzerine”, 209.

³⁰ Bu ifade Mehmet Bayraktar’a göre Einstein’ın rölativite teorisinin Kindî’deki temelini teşkil eder. Kindî, bu fikriyle ileride Einstein’ın yıkacağı Galile ve Newton tarafından formüle edilen klasik mekanik ve fiziğin tersine, varlıkların (cisim), zaman ve mekânın mutlak varlığa sahip olmadığını savunmuştur. Bk. Bayraktar, *İslâm Felse-*

sını oluşturan bir süreç olduğu için hareketin varlığına, hareket ise -cismin hareket etmesine bağlı olduğu için- cismin varlığına bağlıdır.³¹

Kindî buradaki iddiasını, hareket ile cisim arasında bir ilişki olduğunu göstermek suretiyle hulfî kıyas kullanarak temellendirmek ister. Bu durumu aşağıdaki önermeler üzerinden gösterebiliriz:

1. Eğer hareket varsa zorunlu olarak cisim vardır; şayet cisim varsa hareket zorunlu olarak ya yoktur ya da vardır denilirse;

a. Cisim varsa hareket zorunlu olarak yoktur denirse; hareket ya hiç yoktur ya da ileride imkân dahilinde ortaya çıkabilir. Eğer hareket hiç yoksa hareketten hiçbir zaman bahsediyor olmamız gerekirdi. Oysa cisim mevcut olduğuna göre hareket zorunlu olarak vardır. Cisim varsa hareketin varlığı imkân dâhilindedir denirse; yazı yazmak tek bir insanda bilkuve imkân dâhilinde olsa bile bu yetenek her hangi bir insanda bilfiile dönüşecektir. En son feleğin hareketi zorunlu bir harekettir. Bu sebeple cisimde hareketin varlığı zorunlu olunca, cisim de hareket de zorunlu olarak mevcuttur.³²

b. Cisim varsa hareket zorunlu olarak vardır denirse; bu zaten kabul edilmesi gereken doğal sonuçtur. Kindî'nin buradaki akıl yürütmesi, hulfî kıyas bağlamında öncüller ve sonuçtan oluşan bir kıyasa dönüştürüldüğünde şu netice ortaya çıkar:

Her nerede cisim varsa hareket vardır ve her nerede cisim yoksa hareket yoktur. (Büyük Öncül)

Âlem hareketin (değişim, başkalaşım) meydana geldiği bir cisimdir. (Küçük Öncül)

O halde (değişen veya başkalaşan) âlem cisim olduğuna göre zorunlu olarak da hareket mevcuttur. (Sonuç)

2. Eğer âlem hareket imkânına sahip olmakla beraber önceden sakindi, sonra hareket etti denilirse;

Önceden sakin iken sonradan harekete geçmek imkânsız olmakla birlikte bunun iki şekilde olacağı varsayılır. Ya âlem yoktan var olmuştur ya da ezeldir. Eğer yoktan var olduysa varlığa geçiş oluş anlamında bir harekettir. Oluş ve hareket biri diğerinden önce değildir. Âlem bilfiil sükûn halinden bilfiil hareket haline geçmiştir (ya da ezeldir) denilirse bu da ezeli olanda dönüşüm olmasının imkânsızlığı gereği geçerli değildir. Dolayısıyla cisim ve hareket birbirinden önce değildir ve birbirlerini gerektirirler. Cisim daima hareketle birlikte bulunacağı için hiçbir cisim hareketsiz var

fesine Giriş, 171.

³¹ Kindî, *İlk Felsefe Üzerine*, 151; "Sonsuzluk Üzerine", 204; "Allah'ın Birliği ve Âlemin Sonluluğu Üzerine", 209.

³² Kindî, "İlk Felsefe Üzerine", 151; "Allah'ın Birliği ve Âlemin Sonluluğu Üzerine", 208.

olamaz. Cisimden ayrı olmayan süreci daima cisimden ayrılmayan hareket belirlediği için cisim, hareket ve zamandan hiçbirisi diğerinden önce gelmez.³³ Böylece ortaya çıkmıştır ki nicelik ve niteliğe ilişkin hiç bir şey bilfiil sonsuz olamaz. Cisim zamandan önce olamayacağına göre mahiyeti itibariyle âlemin sonsuz olması imkânsızdır. Mahiyetçe sonlu olması zorunlu olduğuna göre onun ezeli olması mümkün değildir.³⁴

Kindî'nin zaman, hareket ve genel olarak cesamet ile alakalı olduğu noktalarda sonsuzluk kavramına fazlasıyla yer vermiş olması dikkat çekicidir. Fakat onun ilgisi boş, nazarî mülahazalardan kaynaklanmış değildir. Allah'ın varlığını ispat, yoktan yaratma (ibdâ'), imkân, Allah'ın iradesiyle âlemin yok olması gibi önemli meselelerde kelâmî ilgisinden kaynaklanmaktadır. Bunların hepsi onun nazarında bilfiil sonsuz bir silsilenin imkânsızlığı görüşüne dayanmaktadır. Bu görüşü Aristo'dan³⁵ alan Kindî, onu farklı metafizik maksatlar için kullanmıştır.³⁶ Kindî'nin bu şekilde cismin sonsuz olamayacağını diyalektik bir süreç içerisinde hipotezlerle izah edip, asıl gerçekliğin başlangıçta ezeli olan bir Tanrı'nın varlığı olduğunu vurgulaması onun dillendirdiği şeylerin tamamının son gayesidir.³⁷

A.4. Hilbert Paradoksundaki Çözumsuzlüğün Kindî'nin Zamanın Sonluluğuna Dair Delillendirmesindeki Çözümü

Aristo ile başlayan ve İslâm düşüncesinde önemli temsilcilerle devam eden klasik mantığın gelişim safhasında Kindî'nin de bir katkısı vardır.³⁸ O,

³³ Şu ilginç anekdot zamanın başlangıcı ile ilgili tartışmada aksiyomları sorgular niteliktedir: “Yaşamını yitik zamanı aramaya adanmış Nobel Ödüllü kimyacı Ilya Prigogine ile astrofizikçi Jean Audouze arasında şu konuşma geçer: Büyük patlama belki de evrenin başlangıcı değil, bizim evrenden söz edebilme olanağımızın başlangıcıdır. Belki de tek olmayan bu başlangıcın öncesi üzerinde şu anda söyleyebileceğimiz bir şey yok. Büyük patlamayla birlikte yaşlı çift zaman ve uzam doğar. Progogine, zamanın başlangıcından öncesine ilişkin bir şeyler tasarlamaya çalışıyordu. Audouze, bunun olanaksız olduğunu, zamanın bir dayanağı, üzerine izini yansıtabileceği bir gereç olmadıkça hakkında konuşmanın olanaksız olduğunu söylüyordu. Zamana boyun eğen bir şey olmadıkça zamanın var olamayacağını öne sürüyordu.” Jean-Claude Carriere, “Sfenks'in Soruları”, *Zamanların Sonu Üstüne Söyleşiler* içinde, haz. Catherine David v.dğr. (İstanbul: Yapı kredi Yayınları, 2001), 135.

³⁴ Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, 152-153.

³⁵ Bu konuda bkz. Aristoteles, *Zaman Kavramı*, çev. Saffet Babür (Ankara: İmge Kitabevi, 1996), 14-17, 23-25.

³⁶ Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, 111.

³⁷ Cevher Şulul, *Kindî Metafizigi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 54.

³⁸ Aksi görüşlere rağmen Ali Sedâd Kindî'nin mantığa katkısına vurgu yapmıştır. Ona göre İlk Muallim Aristo Organon'unu bir araya getirerek mantık ilmini cem ettikten sonra bu ilim Kindî tarafından ilk hizmetini almıştır. Ardından ikinci katkıyı Muallimu's-Sânî Fârâbî yapmış ve nihayetinde Şeyh-i Reis İbn Sînâ Aristo'nun mantığını pek mükemmel bir yolla tahrîr eylemiş Necât kitabına derç etmiştir. Sedâd, *Mizâ-*

Öklit ve Batlamyus (ö. 168)'un aksiyomlarının izahından yola çıkarak âlemin sonlu olduğunu ispat etmede mantık ve matematiği kullanmıştır. Özellikle klasik mantık üzerinden hareketle çalışılan bu konular, XIX. asrın sonlarına doğru artık anlaşılabilir hale gelmiş ve bu tarz meseleler 'paradoks' kavramı kullanılmak suretiyle çözümsüz ilan edilmiştir. Bu dönemde, cümleler teorisindeki paradokslar meselesi matematikçilerin dikkatini mantık üzerine çekmiştir. Bernard Rusell (ö. 1970) bu paradoksların kökünün derin olduğunu göstermiştir. Ona göre paradokslardan kaçınmak için mantık çalışmalarına yönelmek gerekir.³⁹ Bununla beraber Rusell, meselelerin çözümü için klasik mantığın yetmeyeceğini iddia etmiştir. Rusell ve arkadaşı Whitehead (ö. 1947) bu konunun çözümü için *Principia Mathematica* (ilk yayın tarihi: 1910) adlı eserini yayınlamış, ardından yine bu meselede David Hilbert (ö. 1943) ve Paul Isaac Bernays (ö. 1977) ise *Grundlagen der Mathematik* (ilk yayın tarihi: 1928) adlı eserini lojik mantığın kuruluşunun ilanı için yayınlamışlardır.⁴⁰ Böylece paradokslarla ilgili meselenin mantık ve matematik temelli olduğu anlaşılabilir ve bu yöndeki çalışmalar mantığın olduğu kadar matematiğin de bir konusuna dönüşmüştür.

Kindî ile 20. yüzyılın önemli Alman matematikçisi David Hilbert arasındaki ilişkiyi temellendiren bu girişten sonra; modern matematiğin bir paradoks olarak algıladığı âlemin ve âlemle bağlantılı olarak zamanın, hareketin ve mekânın sonsuzluğu tartışmasının, Kindî'de mantık ve matematikten hareketle nasıl metafizik bir probleme dönüştürüldüğünü ve bunun da ne şekilde çözüme kavuşturulduğunu Hilbert'in "Sonsuz Otel Odaları" paradoksu ile karşılaştırarak izah etmek zorunlu gözükmektedir. Konunun izahı için öncelikle William Lane Craig (d. 1949) tarafından "Kelâm Kozmolojik Kanıtı" olarak adlandırılan delillendirme yönteminin kullanıldığı aksiyomlardan yola çıkarak Kindî'deki benzerliğe dikkat çekmek yerinde olacaktır. Her iki delillendirme yönteminde kullanılan ve Öklit'ten (veya Batlamyus) geldiği aşikâr olan aksiyomlar benzer netice vermektedir. Burada özellikle "bir sonsuzun imkânsızlığına dayalı kanıt" önermesine dikkat çekerek bu aksiyom üzerinden meseleyi aşağıda tartışmak istiyoruz.

nu'l-ukûl, 117.

³⁹ Paradokslar doğruluk değeri açısından nihai olarak doğruluğu ispatlandığında yanlışlığı, yanlışlığı ispatlandığında doğruluğu açığa çıkan argümanlardır. Yani karşıt önermelerin birbirini zorunlu kıldığı durumlardır. Paradokslar, Hulfî kıyasın da konusu olan karşıt önermelerin incelenmesi açısından önemlidir. Yalnız paradokslarda Hulfî kıyasın ulaşmaya çalıştığı iki değerli bir doğruluk değerine ulaşmak mümkün olmamaktadır. Benzer şekilde hulfî kıyas dilemmalardan ve antinomilerden de farklıdır. Hacıbenlioğlu v.dğr., "İslâm Mantıkçılarına Göre Hulfî Kıyasın Bilgi Değeri ve Denetlenmesi", 55-56.

⁴⁰ Öner, *Klasik Mantık*, 12-13.

1. Var olmaya başlayan her şeyin, varlığının bir nedeni vardır.
 2. Evren var olmaya başlamıştır.
 - 2.1 Gerçek sonsuzun imkânsızlığına dayalı kanıt.
 - 2.1.1 Gerçek sonsuz var olamaz.
 - 2.1.2 Olayların geriye dönük zamansal sonsuz olması, gerçek sonsuzluktur.
 - 2.1.3 Böylece, olayların geriye dönük zamansal sonsuzluğu var olamaz.
 - 2.2 Ardışık toplamayla gerçek sonsuzluğun oluşmasının imkânsızlığına dayalı kanıt.
 - 2.2.1 Ardışık toplamayla oluşan bir toplam, gerçek olarak sonsuz olamaz.
 - 2.2.2 Zamansal geçmiş olaylar silsilesi ardışık toplamla teşekkül etmiş bir toplamdır.
 - 2.2.3 Böylece, zamansal geçmiş olaylar silsilesi gerçek olarak sonsuz olamaz.
 - 2.3 Evrenin Genişlemesinden Doğrulama
 - 2.4 Evrenin Termodinamik Özelliklerinden Doğrulama
 3. Demek ki evrenin varlığının bir nedeni vardır.⁴¹
- Kelâm kozmolojik kanıtının kullandığı bu aksiyomlar, Kindî'nin âlemin ve âleme yüklem olanların sonluluğunu ispat etme yöntemindeki benzerliğe ilaveten akla Hilbert'in sonsuz otel odaları paradoksunu getirmektedir. Ünlü matematikçinin özellikle sayılar üzerinden geliştirdiği aritmetik ve sonsuz otel odaları paradoksu oldukça tartışılmış ve matematiğin genel ilkeleri açısından bu disipline önemli katkı sağlamıştır. Onun zekâsının bir ürünü "Hilbert'in Otel" örneği; sınırsız sayıda odası olan bir otelin bütün odalarının dolu olmasına rağmen yeni bir misafir geldiğinde, sonsuz odası bulunan bu otelde ona da yer bulunmasının mümkün olmasını tartışmaktadır.⁴²

⁴¹ William Lane Craig, "Kelâm Kozmolojik Kanıtı", çev. Zikri Yavuz, *Allah, Felsefe ve Bilim* içinde, edt. Caner Taslaman, Enis Doko (İstanbul: İstanbul Yayınları, 2012), 149.

⁴² "Sınırlı sayıda odası olan bir otel düşünelim. Ayrıca, bütün odalarının da dolu olduğunu varsayalım. Yeni bir misafir bir oda talep ettiğinde, işletme sahibi özür diler ve "üzgünüm, bütün odalar dolu" der. Şimdi de sonsuz sayıda odaya sahip olan ve yine bütün odaları dolu olan bir otel hayal edelim. Sonsuz odaya sahip otelde tek bir oda bile boş değildir. Şimdi tekrar yeni bir misafir geldiğini ve bir oda talep ettiğini varsayalım. İşletme sahibi o kişiyi otele yerleştirmek için hemen 1. odadaki kişiyi 2. odaya, 2. odadaki kişiyi 3. odaya, 3. odadaki kişiyi 4. odaya, bu şekilde sonsuza dek devam edecek şekilde misafirlerin yerlerini değiştirecektir. Bu odaların yerlerinin değiştirilmesinin bir sonucu olarak, 1. oda boşalacak ve yeni misafir memnuniyetle odaya yerleşecektir. Fakat misafir gelmeden önce bütün odaların dolu olduğunu hatırlayalım! Matematikçilere göre, eşit derecede garip bir şekilde otelde şu anda daha önce var olmuş olduğundan daha fazla kişi yoktur; sayı sadece sonsuzdur. Fakat bu nasıl

Craig'e göre bütün bunlardan çıkarılacak şey, gerçek sonsuzun *olgsual* imkânsızlığıdır. Gerçek ve mantıksal imkân arasındaki fark şu örnek üzerinden anlaşılabilir; bir şeyin nedensiz var olmasında mantıksal imkânsızlık yoktur, ancak böyle bir durum gerçek olarak veya metafiziksel olarak imkânsız olabilir. Bundan dolayı, belirli aksiyomlar ve kurallar dikkate alındığında, matematiğin kavram dünyasında sonsuz sayılar kümesi ile ilgili tutarlı bir şekilde konuşmak kabul edilebilir, fakat bu hiçbir şekilde gerçek sonsuz sayıda nesnenin hakikaten mümkün olduğu anlamına gelmez. Sezgici matematik okulunun, sayı serilerinin dahi gerçek olarak sonsuz olduğunu inkâr ettiği (sayı serilerini sadece potansiyel/bilkuvve olarak sonsuz kabul ederler)⁴³ hatırlanmalıdır; sayı serilerine gerçek sonsuzlukların bir örneği olarak başvurmak tartışmalı bir yöntemdir.⁴⁴

olabilir? İşletme sahibi kayıt defterine yeni misafirin adını yazarak ona anahtarları vermişti nasıl olur da öncekinden bir fazla kişi daha olamaz? Otele çift sayıların karşılığı kadar kişi geldiğinde otel sahibi 2. odadakini 4. odaya 3. odadakini 5. odaya ve böylece her birini sonsuza aktararak yeni gelen iki kişiyi 2. ve 3. odaya yerleştirir. Yine otel tamamen doludur ve yeni gelenler otele yerleşmiştir. Sonsuz sayıda yeni misafirin bir oda istemek için otele geldiğini varsayalım. İşletme sahibi bu sefer 1. odadaki kişiyi 2. odaya, 2. odadaki kişiyi 4. odaya, 3. odadaki kişiyi 6. odaya sonsuza dek sürecek şekilde, sürekli her bir önceki oda sahibini kendi odasının iki katı numaralı odaya yerleştirerek, yerlerini değiştirmeye devam eder. Sonuç olarak, bütün tek sayılı odalar boşalır ve sonsuz sayıda yeni misafir sorunsuz bir şekilde kolayca yerleştirilir. Oysaki onlar gelmeden önce bütün odalar dolu idi! Yine, garip bir şekilde, oteldeki eski misafir sayısı kadar yeni misafirin otele gelmesine rağmen, oteldeki misafir sayısı aynı kalmıştır. Aslına bakarsak, işletme sahibi bu süreci sonsuz sayıda tekrar edebilir ve yine de otelde önceden var olandan tek bir kişi bile daha fazla var olmuş olmaz. Fakat Hilbert'in Oteli, Alman matematikçinin bildirdiğinden daha da tuhaftır. Zira misafirlerden bazılarının otelden ayrılmaya başladıklarını varsayalım. 1. odadaki otel müşterisi ayrılmış olsun. Şu anda otelde bir kişi daha az var değil midir? 1, 3, 5... numaralı odadaki otel müşterilerinin oteli terk ettiklerini varsayalım. Bu durumda sonsuz sayıdaki kişi oteli terk etmiştir fakat matematikçilere göre, otelde daha az insan yoktur. Aslına bakarsanız, her bir otel müşterisinin otelden ayrıldığını ve bu sürecin sonsuz kere tekrar ettiğini ve buna rağmen otelde daha az kişinin olmadığını söyleyebiliriz. Fakat bunun yerine 4, 5, 6... nolu odalardaki kişilerin (üç oda dışında herkesin) otelden ayrıldığını varsayalım. Bir anda otel fiziken boşalmış olacaktır, misafir kaydı üç isme inmiştir ve sonsuz müşteri bir anda sonluya dönüşmüştür. Ancak bu durumda otelden ayrılan misafir sayısı ile 1,3,5 numaralı odadaki (tek sayılı sonsuz sayıdaki odalardaki) misafirlerin otelden ayrıldıkları durumdaki ayrılan misafir sayısı eşittir. Böyle bir otelin gerçekte var olabileceğine gerçekten birisi inanabilir mi? Bu tür tuhafıklar gerçek sonsuz sayıda nesnelere var olmasının imkânsız olduğunu göstermektedir." Bk. Craig, "Kelâm Kozmolojik Kanıtı", 149-151. Ayrıca bk. file:///C:/User/user906/Desktop/%C4%B0ND%C4%B0%20DOS-YASI/David%20 Hilbert'in%20Sonsuzluk%20Otel%20-%20 Matematiksel.html (18.10.2017).

⁴³ Bu konudaki benzerlik için bk. Kindî, "İlk Felsefe Üzerine", 150; "Allah'ın Birliği ve Âlemin Sonluluğu Üzerine", 209.

⁴⁴ Craig, "Kelâm Kozmolojik Kanıtı", 151-152.

Bu aksiyomlar üzerinden Hilbert dışında birçok matematikçi ve fizikçi de fikir beyan etmiştir. Mesela Wallace Matson (ö. 2012), Quentin Smith (d. 1952) ve Richard Sorabji (d. 1934) bunlar arasındadır.⁴⁵ Bu tartışmaların ortak noktası, meselenin Öklit'in aksiyomları üzerinden temellendirilmesidir. Kurulan bu temel üzerinde Kindî'nin bilimsel yaklaşımının önemsenmesi gerekir. Fakat bu konuda filozoftan ne kadar yararlanıldığı bir muammadır.⁴⁶

Zamanın sonluluğunu ispat konusunda uzmanlaşmak isteyenler için bir bölüm açtığını söyleyen Kindî, burada cismin üç boyutlu madde ve suretten oluşmuş bir birleşik olduğundan yola çıkarak, cisim ve hareketin birbirinden önce var olamayacağını bir kez daha ispatlamış; ardından zamanın sonluluğuna dair dikkat çekici bir delillendirmeye yer vermiştir.⁴⁷ Filozofun buradaki iddiasını önemli kılan husus, yakın dönem matematikçi ve fizikçilerinin (David Hilbert örneği gibi) bu yöntemden esinlendiğine dair bulguların varlığıdır.

Hilbert'in kendi sisteminde bir paradoks olduğuna hükmettiği mesele Kindî'nin sisteminde âlemin ezeli olmasının imkânsız olduğu ve her şeyi yaratan bir Yaratıcı'nın var olduğu gerçeği ile neticelenmektedir. Bu durumun izahını onun mantık-matematik ve metafiziği bağdaştırarak yaptığı akıl yürütmede rahatlıkla görebiliriz. Kindî'nin zamanın sonsuzluğunun imkânsızlığına dair iddiasına göre “her zaman diliminden önce bir zaman diliminin var olduğu kabul edilse ve kendisinden önce zaman bulunmayan bir noktaya varılsa ve her zaman diliminin ardından sonsuza dek sürüp giden dilimler olsa, hiçbir zaman belirlenen o noktaya varılamayacaktır. Çünkü ulaşılmak istenen noktadan önceki sonsuz zaman, ondan sonraki sonsuz zamana eşittir. Sonsuzdan belirli noktaya kadar olan zaman biliniyorsa, bu bilinen zamandan sonsuza doğru uzanan zamanın da biliniyor olması gerekir. Bu durum ‘sonsuz sonludur’ anlamına geleceğinden imkânsız bir çelişkidir. Şayet belirli bir zamana ulaşamıyorsa sonsuza kadar hiçbir zamana ulaşamaz. Bu zaman dilimi geçmişte ise sonsuz zaman kat edilemez ki belirli bir noktaya varılabilsin. Oysa gerçekte belirli bir zaman mevcuttur.”⁴⁸ O halde zaman sonsuzluğun dilimi değil, aksine sonluluğun dilimidir.

⁴⁵ Bkz. Craig, “Kelâm Kozmolojik Kanıtı”, 151-153.

⁴⁶ Kindî'nin yaptığı matematiğin dikkat çekiciliğini şu ifadeler yansıtmaktadır: “Rönesans filozoflarından Cardar, Kindî'yi bu sahadaki görüşü dolayısıyla on ikinci akılcı mütefekkir sayar.” T. J. De Boer, İslâm'da Felsefe Tarihi, çev. Yaşar Kutluay (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), 127. Bu ifadeler Kindî'nin düşünce sisteminin Batı'ya taşındığına ve burada kabul gördüğüne işaret etmektedir. Sonraki dönemlere intikali de buradan hareketle mümkün görülmelidir.

⁴⁷ Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, 153.

⁴⁸ Kindî, “Sonsuzluk Üzerine”, 204-205; “Allah'ın Birliği ve Âlemin Sonluluğu Üzerine”, 210; “İlk Felsefe Üzerine”, 153-154.

Hem Hilbert'in sonsuz otel odalarındaki akıl yürütmesi hem de Kindî'nin âlem ve ona yüklem olanların sonluluğuna dair akıl yürütmesi karşılaştırıldığında, özellikle matematiğin evrensel bir disiplin olduğunu da kanıtlayan bu iki akıl yürütme arasındaki benzerlik açıktır. Kanaatimizce Kindî ile Hilbert'i birbirinden ayıran en temel nokta, akıl yürütmelerin nihayetinde ulaşılan sonuçtur. Kindî, akıl yürütmesinin neticesinde âlemin sonlu olduğu ve sonlu olan her şeyin sonsuz olan bir güç tarafından var edilmesi gerektiği sonucuna ulaşmaktadır. Hilbert ise metafizik bir kaygı taşımamakla birlikte meseleyi matematik ilminin mucizelerinin bir yansıması olarak görmektedir.

Netice itibarıyla filozofun hulfî kıyas çözümü şudur: Varlıkları birbirine bağlı olan ve birbirlerini zorunlu olarak gerektiren cisim, zaman ve hareket unsurlarından her biri, âleme yüklem olmakta ve âlemlerle beraber sonlu olmaktadır. Kindî, tıpkı âlemin sonluluğuna dair öne sürdüğü akıl yürütmeyi burada da sürdürerek âlemi oluşturan unsurların sonlu ve birbirini gerektiren niceller olmalarından hareketle âlemin sonsuz olmasının imkânsızlığını yine bütün mümkünleri tüketerek hulfî kıyas yöntemi ile ispatlamak istemiştir. Bu ispat yöntemi, felsefe ve kelâmın, mantıksal tutarlılık ve akli yetkinlik bakımından ne kadar geliştiğini ve yakın dönem paradoks iddialarının bu yöntem ile ne kadar ustalıkla çözümlenebildiğini göstermesi açısından da oldukça önemlidir.

A.5. Bir Şeyin Kendisinin Sebebi Olacağına Dair Akıl Yürütmenin İmkânsızlığı

Bir şeyin kendi varlığı (zât) ifadesiyle, onun bir şeyden veya hiçten varlık kazanmasını kastettiğini söyleyen Kindî, öncelikle bunun imkânsızlığını vurgulamakta, ardından bu imkânsızlığı ortaya koyan dört önerme geliştirebileceğini iddia etmektedir.

Varlık vardır, var olan yoktur.

Varlık yoktur, var olan vardır.

Varlık yoktur, var olan da yoktur.

Varlık vardır, var olan da vardır.

“Varlık yoktur, var olan vardır” ve “varlık yoktur, var olan da yoktur.” önermeleri doğru ise o zaman ne varlıktan, ne var olandan dolayısıyla ne sebepten ne de sebepliden bahsedebiliriz. Yokluk bir şey değildir. Buna göre mutlak anlamda bir sebep bulunmadığı için bir şey kendi varlığının sebebi olamaz. Varlık yoksa varlığa gelen ister var olsun ister olmasın, buradaki tartışma, olmayan bir şey hakkında konuşma olacağı için varlık yoktur ile başlayan bütün aksiyomlar kendi kendini çürütmektedir.⁴⁹ “Var-

⁴⁹ Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, 155.

lık yoktur, var olan vardır.” önermesi ise, “bir şeyin kendisi, kendisi değildir.” anlamına gelir. Her şey kendisi ile özdeş olduğuna göre “kendisi, kendisi değildir.” ifadesi imkânsız bir çelişkidir.⁵⁰

Kindî, varlığın yokluğu üzerinden hiçbir paradigmanın doğru olamayacağını söyleyerek bu durumun, aklın özdeşlik ilkesine uymadığını iddia etmektedir. “Bir şey ne ise odur, yani o şey ancak kendisidir.” şeklinde özetlenen bu ilkeye göre bir şey hem var hem yok olamaz. Dolayısıyla varlığın hem var hem yok olması, her şeyden önce mantıksal bakımdan tutarsızdır.

“Varlık vardır, var olan yoktur.” önermesi de yine özdeşlik ilkesinin şartlarına uymamaktadır. Bu ifade de “o, odur; o, o değildir.” gibi imkânsız bir çelişkiyi doğurur ve yine bu ilke gereği reddedilmesi zorunludur.⁵¹

Buraya kadarki üç önermeyi, önermenin kendisi üzerinden açıklayan Kindî, “varlık vardır, var olan da vardır.” önermesini, “varlık, kendi varlığının sebebidir” iddiası ile birleştirerek açıklamaktadır. Burada ilk etapta bir eksiklik varmış gibi durmaktadır. Kindî, bir şeyin kendi varlığının sebebi olamayacağını öncelikle dört önermeyi açıklayarak ispatlamak istemiştir. Fakat ilgili risalede üç önerme açıklanmış dördüncü önerme bir diğer önerme ile birleştirilerek açıklanmıştır. Bunun devamında ise “varlık yoktur, var olan da yoktur.” önermesi; varlık kendi varlığının sebebi, kendi varlığı da varlığının sebeplisidir.” önermesi ile birlikte açıklanmıştır. Bu durumda izaha muhtaç olan kısımları belirlediğimizde “varlık vardır, var olan da vardır.” önermesinin müstakil izahının yanında; “varlık yoktur, var olan vardır ve varlık kendi varlığının sebebidir, kendi varlığı da varlığının sebeplisidir ile “varlık vardır, var olan yoktur ve varlık kendi varlığının sebebidir.” önermeleri de izaha muhtaç görünmektedir. Kindî, aslına bakılırsa önermeleri iki akıl yürütme etrafında toplamış ve bunları özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerinin geçerlilik şartları bağlamında tasnife tabi tutmuştur. O, varlığın var olduğu ve varlığın yok olduğu üzerinden geliştirilen önermelerin her iki durumda da kendi varlık sebepleri olamayacaklarını ispat etmiş, varlığın var olduğu üzerinden geliştirilen akıl yürütmelerin özdeşlik ilkesi gereği yürütülemeyeceğini; varlığın yokluğu üzerinden geliştirilen akıl yürütmelerin de hem özdeşlik hem de çelişmezlik ilkeleri gereğince yürütülemeyeceğini iddia etmiştir. Netice itibarıyla de amaç hâsıl olmuştur.⁵²

Şayet “varlığın var olmasıyla varlığa gelenin de var olduğu” ilkesi açıklanacak olursa bunun özdeşlik ve çelişmezlik ilkeleriyle çelişmediği görülecektir. Fakat bu önerme bağlamında konuştuğumuzda Kindî, önermenin

⁵⁰ Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, 155-156.

⁵¹ Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, 156.

⁵² Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, 156.

kendi içindeki tutarlığını test etmemekte, aksine bu önermenin, bir şeyin sebebinin yine kendisi olduğu ilkesini açıklamaktan aciz olduğuna hükmetmektedir. Zaten bir şeyin varlık sebebinin yine kendisi olması o şeyin ezeli olduğunu gösterir ki, ezeli olana aklın ilkelerinin uygulanmasının ne kadar doğru olduğu tartışılır.

Sonuç itibariyle bir şeyin kendi varlığının sebebi olabilmesi ile ilgili öne sürülen dört önermenin de Kindî'nin felsefi analizi neticesinde çürütüldüğüne şahit olmaktadır. Dolayısıyla filozof bu iddiayı çürütürken, delillendirme ihtimali olan bütün önermeleri bir araya toplayarak, bunlar üzerinden imkânsıza indirgeme yöntemini kullanmıştır. Ulaştığı netice itibariyle bir şey varlığını kendisinden aldığı anda ezellilik vasfının ona eklenmesi gerektiğine ve şayet bu yoksa onun varlığının, her durumda kendisi sebepli olmayan bir ilk sebep tarafından verilmesine hükmettiği sonucuna ulaşırız. Son olarak Kindî'nin burada kullandığı imkânsıza indirgemenin zaman, hareket ve cismin sonlu olduğuna dair ortaya atılan iddiaları delillendirmede kendi sistemi açısından tutarlı olduğunu da belirtmekte fayda görüyoruz.

A.6. Tabiatla Çokluğun Bulunmadığı Birlik Hakkındaki Akıl Yürütmenin İmkânsızlığı

Kindî, bu konudaki çelişkileri izah ederken yine hulfî kıyas yöntemini kullanmıştır. O, bu yöntemin gereği olarak aşağıdaki önermeleri yazmış ve bütün mümkünleri tüketerek bunları çürütmüştür.

Zıtlıkta çokluk vardır, yoktur: Çokluğun bulunmadığı bir birlik varsa eşyada zıtlığın olmaması gerekir. Çünkü zıddın başkası yine zıddıdır. Bu durumda başkalık meydana gelir. Başkalık iki şeyden oluştuğu için çokluk ortaya çıkar. Bu durumda eşyada zıtlık mevcut olduğuna göre çokluk da vardır.

İstisnada çokluk vardır, yoktur: İstisna, bir ve birden çok şeyleri birbirinden ayırt etmektir. Bu durumda istisna varsa çokluk da vardır.⁵³

Farklılıkta ve karşıtlıkta çokluk vardır, yoktur: Farklılığın olabilmesi için de en az iki şeyin bulunması gerekir. İki şey ise çokluktur. Farklılık varsa çokluk da vardır.

İttifak ve ihtilafta çokluk vardır, yoktur: Bunlar için de en az iki şeyin olması gerekir. En az iki şey çokluktur.

Başlangıç, orta ve sonda çokluk vardır, yoktur: Eğer çokluksuz birlik varsa, onun başlangıcı, ortası ve sonu olmaması gerekir. Bu, bir nitelikte parçalanabilen varlıkların özelliğidir. Her parçalanana birden çok olduğuna göre çokluk mevcuttur.

Şekilde çokluk vardır, çokluk yoktur: Eğer çokluksuz birlik varsa şeklin

⁵³ Kindî, "İlk Felsefe Üzerine", 164.

olmaması gerekirdi. Şekiller (daire, kare, kemer, kiriş vb.) yüzeylere ve köşelere sahip oldukları için çokluktan müteşekkildirler. Şekil mevcut olduğuna göre çokluk da mevcuttur.⁵⁴

Hareket ve sükûnda çokluk vardır, yoktur: Eğer çokluksuz birlik varsa onun hareket ve sükûn halinde olmaması gerekir. Çünkü hareket, değişen ve başka bir duruma geçendir. Sükûnet halinde olan da bir mekânda sakin-dir. Mekânın altı, üstü, sağ, solu, önü ve arkası vardır. Mekân, içindekilerle beraber bir çokluktur. Nesnelere çokluk yoksa hareket ve sükûn da yoktur.⁵⁵

Bütün ve parçada çokluk vardır, yoktur: Bütün, parçaları toplayandır, toplananın ise en az iki tane olması gerekir. Bu da çokluk demektir. Çokluk olmasa bütün olmaz. Bütün olmasa parça olmaz. Bu durumda çokluk ve bütün birbirlerini gerekli kılarlar.⁵⁶

Kindî, bu meselenin devamında birlik ile çokluğun iştiraklerinin sebebi-ni araştırır. Neticede bunun rastlantı ile ve kendilerinden gelen bir sebep ile olmasının imkânsızlığını ispatladıktan sonra birliğin çoklukla birlikte kal-masının ancak yüce bir sebep ile gerçekleşeceğini iddia eder. O, buradan bütün eşyanın cinsi, benzeri ve ortağı olmayan, yalnızca bir olan ve kendi-sinde çokluğun asla mevcut olmadığı yüce bir sebebinin bulunduğu sonu-cuna ulaşmaktadır.⁵⁷

Filozof, bütün bu anlattıklarının neticesinde varlığın bazısında çokluk-suz birliğin olamayacağını, bazısında da birliksiz çokluğun olamayacağı-nın ispatlandığını söylemektedir. O, tabiatta çokluk ve birliğin bir zorunlu-luk olduğunu söyleyerek bunu hulfî kıyas yöntemi ile ispat etmektedir. Bununla beraber Kindî, özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerinin bir gereği ola-arak ele aldığı her bir kavramı, bazen “bir şey ancak kendisine özdeştir” üzerinden, bazen de “bir şey, o şey dışındakilerin hiçbiri değildir, yani ken-disinden başkası olamaz” üzerinden ispat etmektedir. Örneğin eşyada zıtlı-ğın olması gerektiğini iddia ederken “zıddın başkası yine zıddıdır” demek suretiyle zıddın kendisinden hareketle özdeşlik ilkesini kullanmıştır. Kin-dî'nin bütün ve parça arasındaki ilişkide, parçanın bütün olmadığını, bütü-nün de parça olmadığını, parçadan hareketle bütün ile çokluk arasında iliş-ki kurması da çelişmezlik ilkesini kullandığını göstermektedir.

⁵⁴ Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, 165.

⁵⁵ Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, 165-166.

⁵⁶ Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, 166.

⁵⁷ Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, 167-169.

A.7. Gerçek Bir'in Her Türü Sayı, Nicelik, Nitelik, Maddi İlke, Akıl ve Nefs Olmasına Dair Akıl Yürütmenin İmkânsızlığı

Allah hakkında İslâm'ın temel anlayışı O'nun birliği, yoktan yaratması⁵⁸ ve bütün mahlûkatın O'na muhtaç ve bağımlı olmasıdır. Bu tanımlar Kur'an'da ne felsefî ne de diyalektik bir metotla dile getirilmiştir. Fakat Kindî, felsefî sisteminde Allah'ı yeni terimlerle vasıflandırma gayretine girmektedir. Allah ona göre Hakiki/Gerçek Bir'dir. Onun dışındaki her şeyin birliği hakiki bir değildir.⁵⁹ O halde her şeyin varlığını sürdürmesi Gerçek Bir'in varlığına bağlıdır.⁶⁰

Onun İlk Felsefe Üzerine adlı eserinin iki ana bölümünden biri Gerçek Bir'in hakikatini açıklamaktadır. Diğeri ise yukarıda tartışıldığı üzere âlemin sonluluğunun ispatını içermektedir. Felsefesinin temelinde matematik ile metafiziği birleştirme gayreti olduğunu gördüğümüz Kindî, şu ana kadar uyguladığı hulfî kıyas yöntemini Gerçek Bir ile mecazî bir arasındaki farkı ispatlamak için de kullanmaktadır. Bu yönteme göre başlangıçta bütün varlıkların çokluk halinde buldukları farz edilir. Varlıkta birlik olmadığı kabul edilerek, bu faraziyeyle hareketle imkânsız çelişkilere düşülür.⁶¹ Buradan hareketle onun Gerçek Bir'in ispatını ayrıntısıyla ortaya koymanın çalışmanın hacmini aşacağını düşünerek bu uygulamanın nihayetini kısa bir özet ile sunmayı yerinde görüyoruz.

Filozof, öncelikle mantıksal bağlamda “bir” ifadesinin sayı olarak kabul edilmesini, bütün mümkünleri tüketerek ispat etmektedir.⁶² Buradan ikinin ilk sayı olduğu⁶³ sonucunu çıkartarak onun, iki aynı birden meydana geldiğini, böylece çokluğu ve bütünlüğü barındırdığını söylemiştir.⁶⁴ Kindî'ye göre çokların en azı olan iki, birlerden meydana gelmiş olsa bile bunlar mecazî birlerdir. Gerçek Bir, hiçbir şekilde beş tümeli ve kategorileri kabul

⁵⁸ Din, âlemin Tanrı tarafından, O'nun ‘Ol’ emriyle yoktan yaratıldığını öğretmiştir. Asırlardır insan aklı âlemin yoktan nasıl yaratılabildiğini tartışarak anlamaya çalışmıştır. Aristo, bu âlemin ezeli, yani yaratılmamış olduğunu söyleyen ilk filozof olmasına rağmen, filozoflar genellikle bu görüşü kabul etmemişlerdir. Bununla birlikte salt rasyonel ifadeyle âlemin ezeldeki kıdemi kavranamaz ve bir takım saçmalıklardan ibaret olsa da Ortaçağ'da başlayıp Kant ile sonuçlanan bu sürece büyük katkıyı Aristocu âlem anlayışı ile Yeni Platonik sudurcu anlayışı birleştirerek İbn Sina yapmıştır. Bu sentezin neticesinde çıkan sonuç Tanrı olmaksızın âlemin temelsiz, kavranılmaz ve irrasyonel olacağıdır. Rahman, İslâm Felsefesi ve Problemleri, 66-67.

⁵⁹ Ahmed Fuad el-Ehvânî, “Kindî”, İslâm Düşüncesi Tarihi içinde, ed. M. M. Şerif (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 42.

⁶⁰ Uysal, “İlk İslâm Filozofu: Kindî”, 110.

⁶¹ Şulul, *Kindî Metafiziği*, 45-46.

⁶² Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, 171-174.

⁶³ Kindî bu konuda Aristo ile mutabıktır. Bk. Aristoteles, *Zaman Kavramı*, 21.

⁶⁴ Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, 175.

etmez. Onun cinsi, türü, faslı, hassası, arazı, küllü, cüz'ü ve cem'i yoktur. Gerçek Bir, madde ve suretten oluşmadığı için hareketi, zamanı, mekânı ve bunlar sebebiyle bölümlenmeyi de kabul etmez.⁶⁵ O, nefis değildir. Çünkü nefis, çokluk ve birlik halinde bulunarak birçok duygunun varlık bulduğu yerdir. O, akıl da değildir. Akıl, sanki çokluğun değil birliğin merkezi gibi durmasına rağmen, o küllilerin nefse birleşmesi ile ortaya çıkar. Maddi ilkesi de olmayan Gerçek Bir, eşanlımlı, çok anlamlı ya da benzer isimlerden de oluşmuş değildir.⁶⁶

Kindî, birlik-çokluk arasındaki ilişkiden hareketle kavram dünyasından ve maddî, aklî ve nefsî bütün ilkelerden soyutladığı Gerçek Bir'i, varlığın mevcudiyeti için gerekli görmüş ve bu durumu şu ifadeler ile açıklamıştır:

“Duyulur varlıkların ve onlara ilişkin olanların her birinde birlikle çokluk beraber bulunduğu, onların hepsindeki birlik vasfının aslı değil, arazî olduğuna, çokluğun zorunlu olarak birlerin toplamı olduğuna ve birlik bulunmaksızın çokluğun da asla olamayacağına göre her çokluk birlik sayesinde varlık kazanmış demektir. Eğer birlik olmasaydı çokluğun varlığından asla söz edilemezdi. Demek oluyor ki, her var olan var olmayanı meydana getirmek üzere bir etkilenme durumundadır. Öyleyse ilk Gerçek Bir'den gelen birlik feyzi, her duyulur nesneye ve onlara ilişkin olanlara varlık vermiştir. O, kendi varlığından onlara sununca her bir varlık vücut bulmuştur.⁶⁷ Şu halde var oluşun sebebi Gerçek Bir'dir ki O, birliğini başkasından almış değildir, aksine O bizâtihi Bir'dir. Varlık kazanan şey ezeli değildir, ezeli olmayan yaratılmıştır yani var oluşunun sebebi vardır. Var oluşun sebebi ilk Gerçek Bir olduğuna göre yaratmanın sebebi de ilk Gerçek Bir'dir.”⁶⁸

⁶⁵ Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, 176.

⁶⁶ Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, 177-178.

⁶⁷ Bu ifadeler Kindî'nin, varlığın meydana gelişini sudur teorisiyle açıkladığı gibi bir düşünceye sebep olmuştur. Onun suduru andıran bu görüşleri aşikâr olsa da o âlemin, dolayısıyla zamanın yoktan yaratıldığını her vesileyle söylemektedir. Ancak filozof, yaratmanın ilahi bilgi ve iradeyle olduğunu söylerken yaratılış sürecinde ve her çeşit oluşumda aracı etkenlerin, yani sebep-sonuç arasındaki ilişkiyi belirleyen tabiat kanunlarının varlığını savunur ve bunları mecazî etken (fail) olarak niteler. Kindî, “Gerçek ve Mecazi Etki Üzerine”, *Kindî Felsefi Risâleler* içinde, çev. Mahmut Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2002), 197-198; “İlk Felsefe Üzerine”, 75-76, 97; Mahmut Kaya, “Kindî” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.26 (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 47.

⁶⁸ Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, 182-183. Kindî'nin iddiası şu sözleriyle devam eder: “Bu sözlerin devamına şunları da ekleyebiliriz: Yaratıcı çok değil, çokluk kabul etmeyen Bir'dir. O, mühlidlerin nitelendirmelerinden yüce ve münezzehtir. Çünkü tüm yaratıklarda çokluk mevcuttur, fakat O'nda asla çokluk mevcut değildir. O, yaratıcı, öbürleri yaratılmıştır. O, sürekli, diğerleri süresizdir.” Kindî, “Allah'ın Birliği ve Âlemin Sonluluğu Üzerine”, 211.

Netice itibariyle Kindî, Gerçek Bir'i ispatlarken sayılardan hareket edip maddi ilkelerin özelliklerine kadar gelmekte, bunların hiç birisinin Gerçek Bir'in kendisi olamayacağını bütün mümkünleri tüketerek ispat etmektedir. Burada kullanılan hulfî kıyas Kindî tarafından, yine Gerçek Bir'in, bir olarak kabul edilen hiçbir bir'e benzemediğinden ve bir'in sayı olmadığından hareketle çelişmezlik ilkesinin (o, o olmayanların hiç birisi değildir); Gerçek Bir'in ancak özünden başka bir şey olmadığından hareketle de özdeşlik ilkesinin (o, odur) çerçevesinde oluşturulmuştur. Kindî için bütün bunların amacı varoluşun ve yaratmanın sebebinin ilk Gerçek Bir olduğunu ortaya koymak ve kendi inancının müdafaasını mantıksal ve matematiksel ilkelerin yanılmazlığından hareketle metafiziksel akli ilkelere taşımaktır.

B. Hulfî Kıyas'ın Kullanımına Dair Son Bir Söz

Kindî, hulfî kıyası Gerçek Bir'in ispatı, âlemin sonsuzluğunun imkânsızlığı ve bir şeyin sebebinin yine kendisi olamayacağı konularında birincil yöntem olarak kullanmış olsa da, bu yöntem onun felsefesinin tamamında kendini hissettirir. Kindî, felsefî sistemini sistematik bir inşa ile serdetmektedir. İlk Felsefe Üzerine adlı eseri bu inşanın bir toparlayıcısı gibi durmaktayken, diğer kitaplar burada geçen belli konuların, başkalarının eklenmesiyle beraber, yeniden izahını içermektedir. Bununla birlikte felsefî inşa süreci mantık, matematik ve metafiziği içeren bir silsileden geçmektedir. Mantık ile matematik arasında fizik, matematik ile metafizik arasında da gökyüzü ilimleri kendine yer bulmaktadır. Kindî, İlk Felsefe Üzerine ve bununla bağlantılı bazı eserlerinde kullandığı hulfî kıyas yöntemini, kısmen de olsa oluş ve bozuluşun dört etken sebebinin açıklarken de kullanmaktadır.⁶⁹ Ayrıca gök kürelerinin zorunlu olarak düşünen canlı varlıklar olmasının ispatında da hulfî kıyas yönteminin olgun bir şeklini mütalaa etmekteyiz. Burada Kindî, gök kürelerinin *el-Cirnu'l-Aksa*'dan başlamak üzere bizim varlığımız üzerindeki etkisini tartışmakta, onların varlığının bizim etkin sebebimiz olduğundan hareketle, bu konuda akla gelebilecek bütün mümkünleri tüketmekte ve gök kürelerinin düşünen canlı varlıklar olduğu sonucuna ulaşmaktadır.⁷⁰ Kindî *Aristoteles'in Kitaplarının Sayısı Üzerine* adlı eserinde Hz. Peygamber'in üstünlüğünü ortaya koyarken; onun izah şekillerinin vahye dayandığından hareketle, Peygamberlerin, hiçbir filozofun ilminin yetemeyeceği bir üstünlüğe sahip olduğunu ispat etmektedir. Onun buradaki izah şekli yine hulfî kıyasın örneklerini yansı-

⁶⁹ Kindî, "Oluş ve Bozuluşun Yakın Etkin Sebebi Üzerine", *Kindî Felsefî Risâleler* içinde, çev. Mahmut Kaya, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2002), 213-219.

⁷⁰ Kindî, *Göklerin Allah'a Secde ve İtaat Ediş Üzerine*", *Kindî Felsefî Risâleler* içinde, çev. Mahmut Kaya, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2002), 229-236.

maktadır. Filozof, özellikle “O Allah ki sizin için yeşil ağaçtan ateşi yarattı; işte siz onu yakıyorsunuz” (Yasin, 36,78,83) âyeti üzerinden Allah’ın ateş olmayandan ateşi, sıcak olmayandan sıcaklığı çıkarttığını izah etmiş, her olan şeyin yoktan meydana geldiği sonucuna ulaşmıştır. Benzer durumlar “gökleri ve yeri yaratan kendilerinin benzerini yaratmaya kâdir değil mi? Elbette kâdirdir. O, yaratan ve bilendir” (İsra, 99), “O, bir şeyin olmasını dilediği zaman, O’nun emri ona ol demektir, o da oluverir.” (Mü’min, 68) âyetleri için de geçerlidir.⁷¹ Kindî’ye göre burada açıklık ve müşahhaslık bakımından en parlak insan zekâsının verebileceği her hangi bir mantıkî delilden daha üstün ustaca bir cevap görmekteyiz.⁷²

Sonuç

Kindî’ye göre felsefenin amacı, vahyin doğruluğuna karşı koymak yahut onunla üstünlük hatta eşitlik yarışına kalkışmak değildir. Ona göre felsefe vahye tabi olup ona hizmet etmelidir. Bu bakımdan Kindî, felsefî sistemini şekillendirirken din ile felsefe arasındaki uzlaşmayı referans alarak felsefeyi dine göre yorumlamıştır. Onun sisteminde, âlemin sonluluğu ile Gerçek Bir’in ispatı bu ikili uzlaşımın en güzel dışavurumudur. Felsefe ve bilimin temel argümanları fizik, mantık, matematik ve metafizik gibi ilimler; dinin temel argümanı vahiy ve Hz. Peygamber’in uygulamaları ile birleşmiş ve ortaya çıkan ürün, ilahî olanın mükemmeliyet derecesindeki üstünlüğü ile perçinlenmiştir.

Kindî’nin, nihayetinde ilahî olanın hakikatine ulaşmayı murad eden felsefî sistemi, görünenden görünmeyen bilgisini elde etmeyi amaçlayan akıl yürütmeler ile faal hale dönüşmektedir. Öncelikle filozof bu yolun kapısını aralamak için ilimlere bir alan ve kapsam belirlemede, her ilmin son gayeye ulaşmada bir basamak olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu bakımdan fizik ve metafiziğin alanlarını çok net çizen Kindî, fiziği değişime tabi olan ve her türlü değişimin sebebi olan tikel ilimlerin kapsamında değerlendirmektedir. Metafiziği ise değişmeyen bilgisini veren ilim olarak kabul eder. Bir şey kendisinin sebebi olamayacağı için metafizik bilgi de değişmeyen bilgisini olmak zorundadır. Kindî bu temelden hareketle, mantık ve matematiği bir basamak hüviyetinde algılayıp, metafiziği bu iki disiplinin ulaşması gereken konuma yerleştirir ve buradan da hulfî kıyas yönteminin kullanımı ile işlerlik kazanan, âlemin sonluluğundan Gerçek Bir’in hakikatine giden din-felsefe bağlantılı bir seyri suluk izler.

Kindî’nin iddiasına göre hulfî kıyas, mantık ve matematik ilmi açısından çok sağlam bir yöntemdir ve bizi burhâni bilgiye ulaştırmaktadır. İlk

⁷¹ Kindî, “Aristoteles’in Kitaplarının Sayısı Üzerine”, *Kindî Felsefî Risâleler* içinde, çev. Mahmut Kaya, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2002), 269-271.

⁷² Fahri, İslâm Felsefesi Tarihi, 130.

bakışta Kindî'nin yöntemi burhân gibi görünmesine rağmen, sonsuz olduğu farzedilen bir cismin üzerinde yapılan bütün işlemler aslında yok hükmündedir. Bu bakımdan âlemin miktarı veya hacminin sınırlı oluşuyla onun süreci arasında kurulan ilişki mantıksal bakımdan tartışmaya açıktır. Filozofun bu yöntemi kullanmasının Dehrîyyûn'a karşı bir müdafaa kaygısı güttüğünü öngörürsek bu durum makul karşılanmalıdır. Âlemin sonluluğunu burhânî delillerle ispatlayacağını ifade eden Kindî, bunu gerçekleştirenken sonsuzluğu, fizik dünyadan hareketle matematiksel bir mesele olarak ele almakta, akabinde ise onu metafizik ilminin bir meselesine dönüştürmektedir. Böylece özellikle Dehrîyye gibi anlayışlar karşısında haklılık payını arttırmaktadır. Bunun, -şayet böyle bir müdafaa varsa- bir teistin ateist bir anlayışla mücadelesinde kullanması gereken en doğru yöntem olduğuna şüphe yoktur.

Filozof, tartışma konusu yaptığı âlemin sonluluğuna dair altı aksiyom neticesinde, her şeyin yaratıcısının Allah olduğu sonucuna ulaşmak istemiştir. Bu bakımdan onun asıl amacı, âlemin sonluluğunu ispatlamaktan ziyade, onun sonluluğunun gerekliliğini, teselsülün imkânsızlığı üzerinden, yaratılan her şeyin sebepsiz bir İlk Sebep'te durmasının zorunluluğuna bağlamaktır. Bu da Kindî'yi, her şeyi yoktan var eden (ibdâ) bir Yaratıcı'nın varlığına ulaştırmaktadır. Netice itibarıyla Kindî'ye göre hiçbir nicelik sonsuz olamaz. Âlem de bir nicelik olduğuna göre sonsuz ve sınırsız değildir. O halde ezeli bir cismin varlığı imkânsızdır. Her sonlu şey yaratılmıştır ve her yaratılanın bir yaratıcısı vardır. Kindî, bu yöntemi Gerçek Bir ile mecazi bir arasındaki farkı ispatlamak için de kullanmıştır. Ona göre Allah, Hakiki/Gerçek Bir'dir. Allah dışındaki her şeyin birliği, özünde hakikat olan gerçek anlamda birlik değildir. O halde her şeyin varlığını sürdürmesi Gerçek Bir'in varlığına bağlıdır.

Son olarak felsefesinin temelinde mantık, fizik ve matematik ile metafiziği birleştirme gayreti olduğunu gördüğümüz Kindî, felsefi açıdan hangi disiplinin penceresinden bakılırsa bakılsın zorunlu olarak bir Yaratıcı'nın varlığını kaçınılmaz görmüş ve bunu özellikle Dehrîyye'nin akılları bulanıran fikirlerinin tutarsızlığını göstermek için kullanmıştır. Kindî'nin Mu'tezile fırkası ile karıştırılmasının en önemli sebebi olarak görülebilecek olan bu mücadele, ona göre cedelin bir ürünü olmayıp, burhânın kesin ispatlarına dayanmaktadır.

Kaynakça

Aristoteles. *Organon IV İkinci Analitikler*. çev. Hamdi Ragıp Atademir. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951.

----- *Organon V Topikler*. çev. Hamdi Ragıp Atademir. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1952.

----- *Zaman Kavramı*. çev. Saffet Babür. Ankara: İmge Kitabevi, 1996.

Atademir, Hamdi Rakıp. *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.

Bayrakdar, Mehmet. *İslâm Felsefesine Giriş*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

Carriere, Jean-Claude. "Sfenks'in Soruları". *Zamanların Sonu Üstüne Söyleşiler* içinde, haz. Catherine David v.dğr., İstanbul: Yapı kredi Yayınları, 2001.

Craig, William Lane. "Kelâm Kozmolojik Kanıtı". çev. Zikri Yavuz. *Allah, Felsefe ve Bilim* içinde, edt. Caner Taslaman ve Enis Doko, İstanbul: İstanbul Yayınları, 2012.

Çüçen, A. Kadir. *Klasik Mantık*. Bursa: Asa Yayınları, 2004.

Durusoy, Ali. *Mantık İlmine Giriş*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.

Ehvânî, Ahmed Fuad. "Kindî". *İslâm Düşüncesi Tarihi* içinde, edt. M. M. Şerif, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.

Emiroğlu, İbrahim. *Klasik Mantığa Giriş*. 9. Basım. Ankara: Elis Yayınları, 2012.

Fahri, Macit. *İslâm Felsefesi Tarihi*. çev. Kasım Turhan. Ankara: Birleşik Yayınları, 2000.

Fârâbî, Ebû Nasr. "Kıyası's-Sağır". *Fârâbî'nin Bazı Mantık Eserleri* içinde, çev. Mübahat Türker Küyel, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1990.

Grünberg, Teo v.dğr. *Mantık Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Metu Press, 2003.

Hacıbenlioğlu, İ. Latif v.dğr. "İslâm Mantıkçılarına Göre Hulfî Kıyasın Bilgi Değeri ve Denetlenmesi." *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 16 (2013): 41-61.

Hilbert, David, Sonsuz Otel Odaları Paradoksu, file:///C:/User/user906/Desktop/%C4%B0ND%C4%B0%20DOSYASI/David%20Hilbert'in%20Sonsuzluk%20Otel%20-%20Matematiksel.html (18.10.2017).

İbn Sînâ, Ebû Ali Hüseyin. *el-İşârât ve t-tenbihât*. çev. Ali Durusoy v. dğr. İstanbul: Litera Yayınları, 2005.

Kaya, Mahmut. "Kindî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 41-58. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

----- "Kindî: İslâm Dünyasının Felsefe İle Tanışması". *İslâm Felsefesi Tarih ve Problemler* içinde, ed. M. Cüneyt Kaya, İstanbul: İsam Yayınları, 2014.

Kindî, Ebû İshak. “İlk Felsefe Üzerine”. *Kindî Felsefî Risaleler* içinde, çev. Mahmut Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları, 2002.

----- “Âlemin Sonluluğu Üzerine”. *Kindî Felsefî Risaleler* içinde, çev. Mahmut Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları, 2002.

----- “Sonsuzluk Üzerine”. *Kindî Felsefî Risaleler* içinde, çev. Mahmut Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları, 2002.

----- “Allah’ın Birliği ve Âlemin Sonluluğu Üzerine”. *Kindî Felsefî Risaleler* içinde, çev. Mahmut Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları, 2002.

----- “Oluş ve Bozuluşun Yakın Etkin Sebebi Üzerine”. *Kindî Felsefî Risaleler* içinde, çev. Mahmut Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları, 2002.

----- “Göklerin Allah’a Secde ve İtaat Edişi Üzerine”. *Kindî Felsefî Risaleler* içinde, çev. Mahmut Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları, 2002.

----- “Aristoteles’in Kitaplarının Sayısı Üzerine”. *Kindî Felsefî Risaleler* içinde, çev. Mahmut Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları, 2002.

----- “Gerçek ve Mecazi Etki Üzerine”. *Kindî Felsefî Risaleler* içinde, çev. Mahmut Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları, 2002.

Köz, İsmail. *Mantık Felsefesi*. Ankara: Elis Yayınları, 2003.

Öner, Necati. *Klasik Mantık*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1991.

----- *Felsefe Yolunda Düşünceler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.

Özel, Aytekin. “Klasik Sembolik Mantık”. *Mantık* içinde, edt. İsmail Köz, Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.

Rahman, Fazlur. *İslâm Felsefesi ve Problemleri*. çev. Ömer Ali Yıldırım ve Mehmet Ata Az. Ankara: Otto Yayınları, 2015.

Sedâd, Ali. *Mizânu'l-ukûl*. çev. İbrahim Çapak v.dğr. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.

Şulul, Cevher. *Kindî Metafizigi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Tehanevî, Muhammed Ali. *Keşşâf Istilahâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*. 2. Cilt. Lübnan: Mektebetü Lübnan Neşriyat, 1996.

Topçu, Nurettin. *Mantık*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006.

Uysal, Enver. “İlk İslâm Filozofu: Kindî”. *İslâm Felsefesi Tarihi* içinde, edt. Bayram Ali Çetinkaya, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

Yaran, Cafer Sadık. *İnformel Mantığa Giriş*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.